

עם או בלי מירכאות: על מקומה ומקומיותה של סוציולוגיה ישראלית

במוסף סופשבוע של מעריב מ־21 בנובמבר 2008 הקדיש האמן חנוך פיבן את מדורו ואת מכחולו לדיוקן מאויר ולפתחון פה כתוב למשנתו של חברנו יוסי יונה. הסוציולוגיה הישראלית אכן הופכת לציבורית, וקולותיה ודמויותיה נוכחות בתקשורת, מופיעות על במות מבצרי האח הגדול הרדיופוני-טלוויזיוני ומקבלות נתח הגון הולך וגדל מן הפובליציסטיקה של העיתונות המודפסת. מנקודת תצפית זו ניבט הנוף הסוציולוגי כחלק מן המרחב הציבורי ההברמסי, ונראה שאין לנו על מי ועל מה להלין. התקשורת ושלוחיה הפוליטיים משחרים לפתחנו, מבקשים את הסברינו וחותמנו ומניחים לנו להשמיע ביקורת "חתרנית" כחפצנו. מה שעשוי היה להיחשב תחושה של כוח לשינוי, קריאה להעצמה והזדמנות להשפעה ולקביעת סדר יום אינו אלא מקסם שווא של מעורבות והתערבות. ההבלחה ממגדל השן הופכת הרפתקה ששכרה אינו בצדה. היא מותירה אחריה שובל של אחריות, שלא לומר אשמה, למדויי החברה, המוטלת על כתפי נשאה הסוציולוגים, ללא קורטוב של סמכות לחולל תמורה כלשהי או לתת השראה להיתכנותה. "רוח הזמן" הניאו-ליברלית המנשבת במחוזותינו מנכסת גם אותנו, בטובתנו או שלא בטובתנו, לצרכיה ולצרכנותה, כאשר אנו משמשים לה עלה תאנה לכיסוי ערוות משטרי ההצדקה המקובלים עליה ולהתבסמות עצמית בתרפיה קולקטיבית של מירוק תוך פירוק, לכאורה כמובן. כמו האנתרופולוגים משרתי הקולוניאליזם, שסיפקו ניתוחים ותיאוריות שנתנו בידי מעסיקיהם כלי שליטה יעילים, כך גם אלה מאתנו הששים אלי מיקרופון ומצלמה מעמידים את אפס קצהו של השכלתנו וניסיונו לשירות זמן הקליפ ולריצוי התפיסה הבידורית המזינה ומעצימה את ברונת התקשורת.

דא עקא שהמתרחש באקדמיה בשנים האחרונות כופה עלינו להתפכח מאשליה זו של כוח ושותפות הגזולת את זהותנו ואת ייחודנו האקדמיים. הולך ופוחת דור המשחרים לפתחנו, ואלה המבקשים להסתופף במחלקות לסוציולוגיה (ואנתרופולוגיה) מתמעטים בכמות ובאיכות. לעומת זאת, מעמדנו הולך ומתחזק דווקא בקרב אותם מקצועות שסיפקו חלקים מאתנו אליהם ושעושים בהם שימוש מושכל או מרושל לצורכיהם הם. אנו מוצאים עצמנו מרימים תרומה לפרנסתנו ולפרנסתם של תחומים כמנהל עסקים, התנהגות ארגונית, אימונולוגיה (מלשון אימון), לימודי עבודה, תקשורת, לימודי תרבות, חינוך, תיאטרון, מקצועות תרפיה למיניהם, כולל רפואה, ועוד ועוד, כיד התארים והדיפלומות הטובה על יזמי ההשכלה הגבוהה ומפריטיה. אנו חיים וקיימים, בועטים ומפרפרים בזכותם ובחיקם של מקצועות ותחומים אחרים המכפיפים ומעבדים את הידע הסוציולוגי לתבניות הדעת והפרקטיקה שלהם. זאת ועוד, אם עד לפני זמן לא רב התמסר שדה פרשנות ההתנהגות בזירה הציבורית לרשותה הכמעט בלעדית של הפסיכולוגיה וענפיה, הרי שלעת הזאת התרחבו פאותיה, והוא מתפשט אל עבר הביולוגיה והפסיכיאטריה בגבולו האחד ואל הסוציולוגיה והאנתרופולוגיה בגבולו האחר. כך שהסוציולוגיה הישראלית הופכת משותף

סמוי לכינונו של סדר חברתי לשחקן יוזם, פעיל ומבוקש בשיח הביקורתי על המצוי והרצוי בו ואף על ערעורו. אלא שלא רק הטמעתה של הסוציולוגיה בתחומים אחרים שוחקת את עצמאותה ואת צבינה האקדמיים. תקשורת ההמונים רוויה במשקעים סוציולוגיים שטפטפו, חלחלו ונספגו בה דרך מבטם הסוציולוגי של כותבים שנחשפו לשפה ולדעת שרכשו על ספסל הלימודים האקדמי שחבשו, או מתוך השתכשכות במימיה הקולנועיים והספרותיים של הברכה התרבותית הגלובלית-אינטלקטואלית. אפשר אולי לומר שבמובנים ידועים הופקעה הסוציולוגיה, שלא בטובתה, מידי העושים במלאכתה האקדמית למען הנכחתה במרחב הציבורי על ידי שוליות הקוסם שלה, שמעולם לא למדו את ההשבעות והסימאות הנחוצות לעצירת שיטפון המלל הפסאודו-סוציולוגי.

הפסד אקדמי זה יוצא בשכרה החברתי של הסוציולוגיה, שהפכה רלוונטית, נשמעת ומהדהדת בין קולות פרשניים רבים המציפים את התקשורת לשעה קלה ומתפוגגים בה חדשים לבקרים בלא שיתירו עקבות. ייחודה כתחום דעת המתגדר בהיסטוריה, מסורת, שפה, תובנות ותיאוריות נשחק ומתמוסס ועושה את דובריה המתוקשרים לסוציולוגים לכל עת. רבים בינינו יברכו על ההכרה ברוח הסוציולוגית ההופכת כך לשיח מקובל, אך פתיחות פומבית זו של גבולות פרוצים בין אקדמיה לציבור מעצם טבעה היא דו סטרית, וסופה שתשפיע על הסגנון, על האחריות ועל חירות המחשבה של חוקרים. אין הכוונה לקביעת סדר יום אקדמי, או אף להבעת עמדה ערכית אידיאולוגית המשוקעת במחקר. הוויכוח הזה במחוזות השיח שלנו, ככל שהוא טעון וחשוב, הוא ממוחזר לעייפה ונדרוש עד דק, ולא כאן המקום לחזור ולהעלות; מה עוד ש"הסוציולוגיה הציבורית" כבשה לעצמה זה מכבר מקום של כבוד על קו התפר ההולך ומיטשטש ומתפשט בין החברתי לאקדמי. מבחינה זו כתב עת סוציולוגי שאינו מתכחש לרוח הזמן חייב לתת לה ביטוי ראוי. הסכנה האורבת לדיסציפלינה מאזורי הספר שבהם משמשים הדעת והמעשה בערבוביה היא היעלמותה של הדיסציפלינה, קרי התרופפות המחויבות לאדני השיח התיאורטיים והמתודולוגיים שעליהם היא מושתתת; ומעל לכל, המרת הסקרנות, הספק והביקורת העצמית בשכנוע הטרומי ובאופנות חולפות הקובעות טעם אינטלקטואלי, העדפות אסתטיות ודוגמות אתיות. ברור שאין ולא ייתכן מחקר חף לחלוטין מהנחות אלה, אך הקפדה על מראית עין של ניקיון אקדמי וטקסיות דיסציפלינרית עשויה לשמר את חזות מגדל השן שבתוכו מתבצרת הסוציולוגיה. כך אני רואה, בין היתר, את תפקידו של עורך כתב עת כסוציולוגיה ישראלית: נטירת החומות המדומות של מגדל השן שממנו הוא בא ובזכותו הוא מתקיים.

נכון, האקדמיה כולה מתגוננת כנגד התקפות, הצולחות עד עתה לקעקע את אושיותיה המחקריות והממסדיות. אך נראה שמגדלי השן באגפי מדעי הטבע והחיים עמידים ויציבים יותר מאלה הניצבים רעועים ונידפים באגפי הרוח והחברה, כך שההבלחות, הנעשות תכופות יותר ויותר, ממגדלי השן שמדעיותם אינה טעונה הוכחה או אישוש (ראו למשל את שגשוגו של המדע הפופולרי), אינן מסכנות את דייריהם המוגנים בין כה וכה. לעומת זאת, חשיפתם של מקצועות ההומניסטיקה לכיכר השוק הפוסט-מודרנית, שכנגד כל משטר אמת מציבה אחרים, לא פחות תקפים, לא רק שאינה מחזקת את מעמדם כמדע, אלא תורמת לערעורו; וראו את גורלן הציבורי של הפסיכולוגיה, הכלכלה, תורת הספרות ועוד, שהילת המסתורין האופפת את מגדל השן שממנו הגיחו התפוגגה מעליהן, וכך גם אמינותן כמופקדות בלעדיות על שפת הפענוח של מושאי עניינן. בזירה פרוצה זו אין עוד תועלת ונפקות בהתחככות במדעי הטבע

כדי לעורר אמון ולקבל צידוק אקדמי, כפי שקורה לפרקים באוניברסיטה. להפך, ההתהדרות בתבניות חשיבה והסקה מבית מדרשם של מדעים אלה פותחת פתח להתגוששויות בזירת שיח אחת על פי כללי משחק של זירת שיח אחרת, כאשר הציבור, הגם שאינו בקיא אף לא באחת מהן, צופה במחזה וסופק או מוחא כפיים, אגב שהוא מעורר שחקנים נוספים, שמקומם לא יכירם באקדמיה, להצטרף לקרבות השעשועים ולהשתתף בהכרעתם. כאן הכל הולך והכל כשר, החל במומחים לעת מצוא ולכל נושא, בעלי דבר כפוליטיקאים ועסקנים, בעלי עניין כעיתונאים, "אנשי רוח" ו"האיש ברחוב", וכלה ביידעונים למיניהם החוסים תחת כנפי השכינה, ההארה, האיצטגנינות או הידוענות גרידא. ההשלכות של פריצות דעת זו, בצירוף הגישה הכלכלית תועלתנית המשמשת אמת מידה כמעט מוחלטת לערך ולנחיצות, עלולות רק להחמיר את דלדולן של ההכרה והתמיכה במגדל השן שלנו, שחוסנו לא יעמוד לו לשמש אפילו עיר מקלט עד יעבור זעם.

סוציולוגיה ישראלית ודאי אינו זהה לסוציולוגיה הישראלית על כל מופעיה ושלוחותיה, אך הוא בבחינת חלק חשוב בממסד הדעת שלה, על פני היאנוס שלו הפונים בעת ובעונה אחת כלפי האקדמיה וכלפי החברה. כמי שמופקד על עריכתו אני מבקש לשמור על רמתו ותורמותו לכלל הפנים הנה, אך מתוך הטיה ברורה ומודעת לביצור מקומו של כתב העת כאחת מאבני הבניין של מגדל השן, גם אם זה אינו אלא, כמו רבים מן המושגים והסברות שבהם אנו נתלים במחקרינו, בחזקת מראית עין בלבד. גיליון העשור, שאת חלקו השני אנו אווזים, מציין כבר מורשת, התמד וכוח חיות מוכח, שכובד משקלם הוא בבחינת אמירה משמעותית בסוציולוגיה הישראלית. אשתדל שאמירה זו תתחזק בשלושה מהיבטיה: מאמרים, דיונים וסקירת ספרות, הנדרשים לסוגיות מפתח בתיאוריה ובמתודולוגיה, מתוך הכרה בערך המחקרי הפדגוגי של עיונים כאלה; בהמשך לכך, קידום גיליונות נושא שייסובו סביב צירי עניין משותפים לתחומיהן של הסוציולוגיה והאנתרופולוגיה (הגיליון המוקדש לגוף בעריכתה של חברתנו דלילה אמיר העומד להופיע בקרוב הוא דוגמה למגמה זו שהחלו בה קודמיי); עידוד הקהילה לשיח משותף על שאלות הנוגעות למקומיותה של הסוציולוגיה הישראלית, מקומיות המתעצבת בכוח השפה, האתוסים המשותפים והמחלוקות עליהם, השיח הפוליטי והרב תרבותי, והעיבוד של מושגים, תופעות ושיטות מארגז הכלים ומהפרטואר העולמי של הסוציולוגיה ללשון דעת המקום ועל דעתו. בכך אנו סוגרים מעגל ושבים למרחב הציבורי, אך מתוך ניכוסו למארג הסוציולוגי והטבעתו בתוכו. תקוותי היא שבסיועכם ובתמיכתכם יזכה מהלך זה למימוש.

חיים חזן, עורך